

ЗГОДА ПОТЕРПІЛОГО НА СПРИЧИНЕННЯ ШКОДИ СВОЇЙ ВЛАСНОСТІ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

VICTIM CONSENT TO CAUSE HARM TO THEIR PROPERTY IN THE SYSTEM OF CRIMINAL AND CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

Ташлицька Н.М.,

здобувач кафедри кримінального права та процесу
Київського університету права
Національної академії наук України

У статті наведено науково-теоретичне обґрунтування кримінально-правової характеристики згоди особи на заподіяння шкоди її власності за допомогою комплексного системного порівняльно-правового дослідження кримінального та цивільного законодавства України. Зроблено висновок щодо умов, за яких згода потерпілого на заподіяння шкоди власному майну може бути визнана обставиною, що виключає злочинність діяння.

Ключові слова: згода особи, потерпілий, обставини, що виключають злочинність діяння, власність, кримінальна відповідальність.

В статье приведено научно-теоретическое обоснование уголовно-правовой характеристики согласия лица на причинение вреда его собственности с помощью комплексного системного сравнительно-правового исследования уголовного и гражданского законодательства Украины. Сделан вывод об условиях, при которых согласие потерпевшего на причинение вреда собственному имуществу может быть признано обстоятельством, исключающим преступность деяния.

Ключевые слова: согласие лица, потерпевший, обстоятельства, исключающие преступность деяния, собственность, уголовная ответственность.

The article presents the scientific and theoretical justification of criminal legal characteristics of the victim consent to the infliction of harm to his property by a complex system of comparative legal research of criminal and civil legislation of Ukraine. The conclusion made about the conditions under which the victim's consent to the infliction of harm to their own property may be recognized as circumstance, precluding criminality.

Key words: victim consent, victim, circumstances precluding criminality, property, criminal liability.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших прав особи є право власності, а власність, у свою чергу, є економічною основою суспільства, а також найефективнішим і гарантованим засобом реалізації економічних інтересів громадян. Право бути власником – невід’ємне, а отже, держава повинна гарантувати стабільність відносин власності та захищати власність від злочинних посягань.

Українська держава будує свою діяльність на основі всебічного забезпечення прав і свобод людини й громадянина. У Конституції України затверджено непорушність власності та рівність всіх форм власності: «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності» (ст. 41). У ст. 56 Основного Закону України закріплено норми, які надають людині і громадянину право на відшкодування завданої шкоди не лише за рахунок безпосереднього заподіявача шкоди, а й за рахунок держави або органів місцевого самоврядування, що є однією з головних гарантій дотримання прав і свобод людини і громадянина.

У 1997 р. Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав та основоположних свобод людини і громадянина (далі – Конвенція), яка встановлює невід’ємні права і свободи для кожного і зобов’язує держави гарантувати ці права кожній людині. Положення Конвенції безпосередньо спрямовані на

законодавче забезпечення недоторканості життя, здоров’я, власності тощо, а також уникнення зловживань із боку третіх осіб, забезпечення застосування превентивних заходів у випадку, коли людина сама ставить у небезпеку свої права й свободи.

У цьому зв’язку постає питання про можливість особи самостійно, в односторонньому порядку відмовитись повністю або частково від свого права на власність шляхом висловлення згоди на вчинення деструктивних дій щодо предметів, які належить їй на праві приватної власності. Чи може громадянин делегувати це право іншій особі в разі, якщо не може реалізувати це право самостійно, наприклад: знищення будівлі, умиртвіння худоби, руйнація господарського інвентаря тощо.

Стан дослідження. Дослідженням питань, які безпосередньо стосуються теми згоди потерпілого, займалися Ю.В. Баулін, В.А. Блінніков, О.К. Газданова, П.С. Дагель, М.Д. Дурманов, М.В. Зенова, М.А. Карабут, О.Н. Красіков, В.І. Курляндський, М.В. Панов, А.А. Піонтковський, М.В. Сенаторов, Е.Л. Сидоренко, І.І. Слуцький, О.В. Сумачов, М.С. Таганцев, О.В. Харитонов, Д.О. Хан-Магомедов, К.С. Широков, Г.В. Чеботарьова. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди за згодою потерпілого розглядалися П.П. Андрушко, С.В. Анощенкою, Омаром Мухаммед Мусса Ісмаїл, Т.І. Присяжнюк, В.Д. Паку-

тіним, О.Б. Сибаль, М.В. Сенаторовим, М.Д. Шаргородським, М.І. Якубовичем. Зазначені вчені розробили загальні засади правової регламентації згоди потерпілого на спричинення шкоди правоохоронюваному інтересу, проте і до сьогодні існує ціла низка загальнотеоретичних питань, пов'язаних із розумінням поняття, галузевої належності, правової природи, змісту згоди потерпілого, особливості її (згоди) надання, формування єдиної системи та її відображення в нормах кримінального права.

Особа володіє та може розпоряджатися такими благами, як воля, честь, гідність, здоров'я, життя, лише в межах, визначених законом, тоді як власність знаходиться у вільному розпорядженні особи. Порядок володіння, користування і розпорядження власним майном встановлено цивільним законодавством, а охорона від посягання на право власності, заподіяння йому шкоди іншою особою – кримінальним.

Мета статті – комплексно дослідити проблему згоди потерпілого на заподіяння шкоди своїй власності на основі аналізу цивільного та кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Учені-юристи М.Д. Дурманов, В.Д. Пакутін [1], М.І. Якубович [2] у своїх працях визначають, що згода потерпілого не може бути введена до переліку обставин, що виключають злочинність діяння. На їхню думку, згода потерпілого має іншу юридичну природу і відноситься до інших галузей права. М.Д. Дурманов як приклад наводить згоду власника на вилучення в нього речі: «Якщо згода була добровільною і дана особою, яка має на це право, взагалі немає потерпілого, а відбувається дозволена законом цивільно-правова угода, яка не має ніякого відношення до кримінального права» [3, с. 44].

Е.Л. Сидоренко займала протилежну позицію та зазначала наступне: «...проблема волевиявлення особи на заподіяння шкоди власним інтересам повинна вирішуватися виключно в рамках кримінально-правового врегулювання, оскільки тільки з позиції кримінального права можна вирішити питання про злочинність і караність діянь, вчинених за згодою потерпілого» [4, с. 212]. Погоджуючись із останньою тезою, вважаємо, що питання про виключення кримінальної відповідальності за наявності тієї чи іншої обставини необхідно розглядати тільки в межах кримінально-правового регулювання, в тому числі таку обставину, як згода потерпілого.

Запобігання злочинам проти власності залежить від того, що розуміється під власністю як благом, що підлягає кримінально-правовій охороні. Разом із тим чинне кримінальне право забезпечує охорону власності на речі. Посягання на власність розглядається через заподіяння шкоди. В юридичній літературі під поняттям «шкода» розуміють сукупність несприятливих особистих немайнових, а також майнових наслідків, що виникли в разі порушення суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи. За кримінальним правом майнова шкода являє собою майнові та/чи грошові збитки, спричинені юридичній або фізичній особі [5]. Згідно з п. 2 Постанови плену-

му Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 «...предметом злочинів проти власності є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія». Право власності виникає в особи в порядку, визначеному Цивільним кодексом України, в статті 316 якого визначено, що правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Згідно із ст. 22 Загальної декларації прав людини і громадянина «...кожний має право бути власником, тобто мати право володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном й іншими об'єктами власності як індивідуально, так і разом з іншими особами». Можна констатувати можливість особи самотійно, в односторонньому порядку відмовитись повністю або частково від свого права на власність. Тому треба визначити, що згода особи на заподіяння шкоди її власності усуває злочинність майнового посягання, оскільки це один із способів реалізації права власності. Проте згода особи може бути висловлена тільки в межах розпорядження своїми особистими майновими правами. Слід зазначити, що розпорядження власністю не є безмежним, таке розпорядження не може порушувати прав третіх осіб. Як приклад, слід навести згоду власника на розбирання будинку, але це не може бути здійснено шляхом вибуху або іншим небезпечним діянням, бо за таких обставин можуть постраждати інтереси третіх осіб.

З приводу цього М.С. Таганцев зазначав, що у випадках, коли посягання суб'єкта на власне благо, право чи інтерес заподіє шкоду або створює загрозу заподіяння такої охоронюванім кримінальним законом цінностям іншого суб'єкта, таке посягання слід розглядати як злочин. Не відповідаючи за посягання на свою цінність, винний буде відповідати за заподіяння шкоди іншому суб'єктові [6, с. 395].

Також слід зауважити, що згода потерпілого на заподіяння шкоди власному благу буде дійсною лише за умови дотримання правових норм. Тобто в разі, якщо особа надала згоду на знищення свого будинку шляхом підпалу задля того, щоб приховати інший злочин або полегшити його вчинення, така згода не буде розглядатись як обставина, що виключає злочинність діяння. Так, на думку М.С. Таганцева, «...у випадках, коли кримінально-правова охорона спрямована на інтерес сам по собі, безпосередньо, то згода не може мати юридичного значення; якщо ж охороняється лише «юридичне» ставлення особи до інтересу, захищається можливість вільно володіти, користуватися і розпоряджатися цим інтересом, то згода повинна усувати злочинність діяння» [6, с. 400]. Учений підкреслював, що згода потерпілого завжди є обставиною, що виключає караність діяння, крім тих випадків, коли самим законом встановлені протилежні засади.

Омар Мухаммед Мусса Ісмаїл зазначав наступне: «Якщо власник майна дав згоду на вилучення в нього майна або його псування, то такі дії особи,

яка здійснила за волею власника дії, хоча і заборонені кримінальним законом, будуть правомірними. Згода потерпілого виключає протиправність, якщо відсутнє посягання на охоронюваний кримінальним законом інтерес, який знаходиться у вільному розпорядженні особи. Таким чином, згода потерпілого є обставиною, що виключає злочинність діяння, якщо таке діяння, що посягає на правоохоронюваний інтерес або право, здійснено за згодою тієї особи, якій це право або інтерес належить, яка може розпоряджатися ним на власний розсуд» [7, с. 135–136]. На думку О.Н. Красікова, діяння із знищення або пошкодження особистої власності за згодою власника не може не бути в певній мірі суспільно небезпечним [8, с. 29]. З нашої точки зору, не кожне пошкодження або знищення майна може бути суспільно небезпечним. Навмисне пошкодження або знищення майна за згодою власника може бути віднесено до злочину лише тоді, коли вчинені за згодою дії перевищили межі наданої згоди, мали суспільно небезпечний характер, посягали на охоронюваний кримінальним законом інтерес.

На думку А.А. Піонтковського, згода потерпілого є обставиною, що усуває суспільну небезпечність діяння під час посягання на ті права й інтереси, що перебувають у вільному розпорядженні потерпілого. До таких автор відносив лише майнові права та інтереси особи [9, с. 393–395]. М.С. Таганцев зазначав, що згода власника на розпорядження його річчю виключає злочинність діяння [6, с. 403]. Спричинену шкоду охоронюваним кримінальним законом благам за згодою потерпілого за певних умов можна вважати завданою правомірними діями. Тобто заподіяння шкоди за згодою особи умовно можна поділити на дві групи: внаслідок вчинення протиправних та правомірних дій. Заподіяння шкоди протиправними діями (з умислом) із застосуванням обману, погроз, насильства тощо є наслідком притягнення особи до кримінальної відповідальності. Якщо шкоду спричинено власності особи за її добровільною згодою, на підставі договірної угоди сторін, а також на підставах, визначених законом, особа, яка заподіяла шкоду, не визнається винною, а кримінальна відповідальність не настає. Отже, такі дії є правомірними.

Знищення чи пошкодження майна іншої особи може здійснюватись шляхом так званого правомірного знищення (пошкодження) майна, що не може кваліфікуватись як злочин. Наприклад, законний власник дає свою згоду на знищення належного йому майна з метою очищення певної території чи з метою утилізації майна, що втратило свої корисні властивості. За умови наявності такого розпорядження власника майна його виконання не тягне кримінальної відповідальності. О.В. Сумачов слушно зазначає, що природа згоди потерпілого в такому випадку ґрунтується на факті здійснення власником одного зі своїх повноважень – права розпоряджатись майном на свій розсуд [10, с. 102–103]. Ю.В. Баулін вказує наступне: «Об'єктивні ознаки такого правомірного вчинку повинні відповідати об'єктивним ознакам згоди «потерпілого» за умови, що вони чіт-

ко конкретизовані (характер діяння, наслідки, спосіб, об'єктивно предметні умови знищення (пошкодження) майна та ін.). У тому разі, якщо об'єктивні ознаки заподіяння шкоди не конкретизувалися «потерпілим», вони повинні відповідати таким умовам: 1) не мати суспільно небезпечний характер; 2) не перевищувати меж достатньої шкоди; 3) результат заподіяння шкоди може мати виключно майновий характер» [11, с. 12–23].

Однією з ознак правомірності згоди потерпілого виступає спосіб її фіксації. М.В. Зенова, надаючи у своїй статті класифікацію згоди потерпілого на заподіяння шкоди, виокремлює, що за формою вираження згода (прохання) особи є письмовою – виражається шляхом фіксування смислових знакових форм у вигляді тексту, зображення тощо [12, с. 419–427]. Так, К.М. Варшавський із приводу заподіяння шкоди на підставі договірної угоди сторін зазначав, що будь-яке засноване на договорі безоплатне користування чужим майном, оскільки воно за загальним правилом супроводжується його зносом і забезпеченням, у разі відсутності договору породжувало б обов'язок відшкодувати завдану шкоду [13, с. 19–20]. Можемо припускати, що одним із видів фіксування письмової згоди потерпілого на заподіяння шкоди якому-небудь своєму благу є договірна угода.

Згода потерпілого може вважатись такою, що виключає протиправність діяння, якщо вона відповідає вимогам закону. Із приводу цього А.М. Савицька слушно зазначала наступне: «Згода потерпілого виключає протиправність дії, коли вона (згода) виражена дієздатною особою і стосується блага, яким вона може розпоряджатися, і це розпорядження не суперечить призначенню даного блага. Неправомірною буде згода на знищення речі, яка має історичне або художнє значення, коли знищенням речі порушуються інтереси держави, коли згода виражена на завдання каліцтва, або спричинення смерті, або позбавлення інших особистих благ» [14, с. 40].

Д.В. Боброва з приводу згоди потерпілого визначала, що така згода має юридичне значення за умови, що вона є добровільною, а її здійснення не порушує інтереси інших осіб. Пошкодження, на відвернення якого дано згоду, є у вільному розпорядженні потерпілого. Проте не має юридичного значення згода потерпілого на ушкодження здоров'я, завдання смерті, оскільки така дія завжди буде протиправною [15, с. 517]. Підтримуючи позицію вченої частково, вважаємо, що шкода, заподіяна за згодою потерпілого, не може відноситись до обставин, що виключають злочинність діяння, якщо вона (згода) була надана під впливом примусу, погроз, фізичних страждань, та може бути виражена лише щодо своїх особистих благ.

О.О. Красавчиков визначав умови, яким повинна відповідати згода потерпілого:

1) згода потерпілого повинна бути цілком і повністю добровільною (вираженою без примусу з боку заподіювача шкоди чи будь-яких третіх осіб);

2) необхідно, щоб вона (згода) стосувалася тих благ, якими потерпілий може розпоряджатися цілком

і повністю самостійно (без одержання дозволу відповідних органів чи згоди інших осіб);

3) необхідно, щоб така згода відповідала вимогам закону... [16, с. 356–357].

Висновки. Можна констатувати, що шкода, заподіяна власності особи за її згодою, може бути визнана обставиною, що виключає злочинність діяння, якщо ця згода: висловлена фізичною особою (юридична особа не може висловити згоду на заподіяння шкоди майну, а таку згоду надати може власник, співвласник, засновник юридичної особи тощо, тобто особа, наділена такими повноваженнями); укладена в письмовому вигляді або на договірній угоді сторін;

надана дієздатною особою; стосується лише блага, яким особа може вільно розпоряджатися на власний розсуд без одержання згоди інших осіб чи дозволу відповідних органів, і це розпорядження не суперечить призначенню даного блага, не порушує інтереси держави (якщо предмет (річ), щодо якого надано згоду, не має історичного або художнього значення) тощо; відповідає вимогам закону та не будується на вчиненні суспільно небезпечного діяння. У подальшому отриманні висновки дозволять удосконалити кримінально-правове врегулювання системи обставин, що виключають злочинність діяння, та сприятимуть їх законодавчому розширенню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пакутин В.Д. Институт обстоятельств, исключающих преступность деяния, в законодательстве некоторых зарубежных государств (сравнительный анализ) / В.Д. Пакутин // Актуальные вопросы уголовного процесса современной России: Межвузовский сборник научных трудов. – Уфа : РИО БашГУ, 2003. – С. 77–84.
2. Якубович М.И. Обстоятельства, исключающие общественную опасность и противоправность деяния / М.И. Якубович. – М. : НИИРЮ Акад. МВД СССР, 1979. – 64 с.
3. Дурманов Н.Д. Обстоятельства, исключающие общественную опасность и противоправность деяния / Н.Д. Дурманов // Сов. Уголовное право. Часть общая. – М. : ВЮЗИ, 1961. – № 9. – С. 45.
4. Сидоренко Э.Л. Частные начала в уголовном праве / Э.Л. Сидоренко, М.А. Карабут. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2007. – 212 с.
5. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України в питаннях і відповідях / Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.Ю. Хабло. – К. : Вид. дім «Скіф», НАВС, 2013. – 3-тє вид. доповн. і переробл. – 250 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1791021161558/pravo/vidshkoduvannya_shkodi_kriminalnomu_provadzhenni.
6. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: лекции. Часть общая: в 2 т. Т. 1 / Н.С. Таганцев. – М. : Наука, 1994. – 380 с.
7. Омар М.М.И. Обстоятельства, исключающие преступность деяния, в уголовном праве Украины и Иордании: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.М.И. Омар // НАН Украины ; Институт государства и права им. В.Н.Корецкого. – К., 2003. – 206 с.
8. Красиков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / А.Н. Красиков. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1976. – 120 с.
9. Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права в шести томах. – Т. 2: Преступление. / А.А. Пионтковский ; редкол. : А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, В.М. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1970. – 516 с.
10. Сумачев А.В. Публичность и диспозитивность в уголовном праве / А.В. Сумачев. – М. : Юрист, 2003. – 331 с.
11. Баулин Ю.В. Юридическая природа причинения вреда с согласия «потерпевшего» / Ю.В. Баулин // Проблемы пенитенциарной теории і практики : щорічний бюлетень. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – С. 12–23.
12. Зенова М.В. Поняття, ознаки й види згоди (прохання) потерпілого / М.В. Зенова // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – № 71. – С. 419–427.
13. Варшавский К.М. Обязательства, возникающие вследствие причинения другому вреда / К.М. Варшавский. – М. : Юр. издат. НКЮ РСФСР, 1929. – 299 с.
14. Савицька А.М. Поняття протиправності та її форми за радянським цивільним правом / А.М. Савицька. – Львів : Вища школа, 1974. – 73 с.
15. Боброва Д.В. Цивільне право України / Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 864 с.
16. Советское гражданское право: В 2-х т. / под ред. О.А. Красавчикова. – М. : Высшая школа, 1973. – Т. 2. – 544 с.